

О. М. Кулінич,

к. е. н., в. о. заступника директора з наукової роботи, Інститут світової економіки і міжнародних відносин Національної академії наук України, кандидат економічних наук

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕСУРСОСПОЖИВАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті піднімаються проблемні питання ресурсоспоживання економіки України в умовах глобальних процесів, які, в свою чергу, зумовлені значними трансформаційними змінами.

In the article the problem questions of resource consumption economy of Ukraine are affected in the conditions of global processes, which, in same queue, are stipulated considerable transformation changes.

Ключові слова: ресурсозабезпечення, ресурсозберігання, глобальні процеси, національна економіка, природні ресурси, інституції.

Key words: resource consumption, resource providing, global processes, national economy, natural resources, instituciyne providing.

ВСТУП

Зростання взаємопов'язаності і масштабності світових процесів у економічній, політичній, соціальній, культурній сферах життя, включення до процесів міжнародного поділу праці створює передумови до загострення та появи нових трансформованих глобальних, планетарних проблем.

Основними чинниками, які сприяють цим процесам, є різке збільшення витрат природних ресурсів, погіршення екологічних умов життя людей. "Демографічний тиск" є фактором ускладнення як продовольчої, так і екологічної ситуації, здійснює негативний вплив на процес розвитку. Сучасний світ стає дедалі урбанізованішим. У розвинутих капіталістичних країнах частка міського населення сягає 80%, тут розміщені найбільші агломерації і мегаполіси, які є найбільшими центрами споживання всіх природних ресурсів, що пов'язані з глобальною проблемою ресурсоспоживання.

Важливою тенденцією сучасного економічного розвитку є те, що відбувається зміна співвідношення окремих видів ресурсів. Передусім слід відзначити зростання значення ресурсів інтелектуально-духовного змісту, що означає відносне зниження ролі матеріальних носіїв економічного інтересу людини [9].

Якщо на кінець ХХ століття цінності стосувалися матеріальних критеріїв, то на початок ХХІ століття пріоритети змінилися в бік інтелектуалізації. В глобальному масштабі це повинно мати позитивний ефект, проте використання інтелектуальної праці для оновлення природних ресурсів застосовується в меншій частині країн світу, до якої відноситься і Україна.

Мета статті: окреслити сучасні проблеми ресурсоспоживання економіки України в умовах глобальних процесів, які зумовлені значними трансформаційними змінами.

АНАЛІЗ ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У зарубіжній економічній літературі проблема ресурсозбереження розглядалася в працях Д. Медоуза, К. Боулдінга, Р. Солоу, Т. Тітенберга, Д. Макінтоша, Г. Тейлора, У. Росту, Г. Одум, Е. Одум, Дж. Форрестера та інших. Дослідження проблеми ресурсозбереження знайшли своє відображення також в роботах російських та українських вчених-економістів: С.А.Подолінського, В.І.Вернадського, Н.М.Федоровського, А.В.Канторовича, що набули подальшої активізації в період незалежності України. Вагомий внесок у розвиток цих проблем зроблено українськими вченими, такими як О.В. Батура, В.М. Геєць, С.А. Дені-

сюк, С.І. Дорогунцов, М.І. Долішній, В.М., Жовтянський, М.А. Ковалко, Н.Й. Конищева, І.І. Лукінов, Ю.В. Ніколенко, М.М. Паламарчук, Б.Я. Панасюк, Є.Г. Панченко, В.М. Трегубчук та іншими.

Проте, є проблеми, які досі недостатньо досліджені: не чітко визначена система економічних категорій у сфері ресурсозбереження, потребують вдосконалення його механізм та стратегія реформування, інституціонально-правові засади ресурсозбереження, заходи з його стимулювання та фінансування.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасна економічна ситуація, розвиток міжнародної економіки невіддільно пов'язується із величезними світовими гравцями, такими як транснаціональні та мультинаціональні компанії, які за своєю могутністю та оборотами інколи навіть перевищують ВВП деяких країн, що розвиваються.

Специфіка сучасного НТП, "інтелектуалізація" у споживчих якостях продукції зумовлюють тенденцію до підвищення органічної будови капіталу у сфері виробництва, зростання капіталомісткості продукції. Матеріальною передумовою цього є високий рівень витрат на науково-дослідні і дослідно-конструкторські розробки, що здійснюються, в першу чергу, ТНК. Так, навіть у країнах ОЕСР корпорації під іноземним контролем витрачають на науку і технології вдвічі більше, ніж національні господарські структури. У США близько 12% усіх витрат на НДДКР здійснюється корпораціями із штаб-квартирами за кордоном (для Великої Британії відповідний показник — 40%, для Франції — 19%) [2].

ТНК як носії капіталу і технологій чинять відчутний структурний тиск на міжнародні ринки факторів виробництва. Враховуючи зазначені тенденції, слід відмітити, що попит ТНК на природні ресурси значно перевищує можливості Землі. Якщо на початок ХХ століття основним енергоресурсом була деревина, потім вугілля, то на зміну їм прийшли видобуток і споживання інших видів палива, головним серед яких є нафта. Ера нафти дала поштовх інтенсивному розвитку економіки. Загальносвітові запаси умовного палива складаються, насамперед, з запасів вугілля (60%), нафти (27%). У сукупному світовому виробництві на вугілля припадає понад 30%, а нафта і природний газ — більш ніж 67%. За оптимістичними прогнозами, світових запасів нафти має вистачити на 2—3 століття, а за песимістичними — лише на кілька десятків років [24].

Використання енергетичних ресурсів — одне із показників рівня розвитку цивілізації. За показником споживання енергії розвинені держави значно переважають відповідні показники країн, що розвиваються. Тільки 10 провідних промислових країн споживають 70% загальної кількості енергії, що виробляється у світі. Саме завдяки енергетичній кризі стався перехід світової економіки з екстенсивного шляху розвитку на інтенсивний, відносно скоротилася енерго- і ресурсоемність світового господарства.

У системі міжнародного поділу праці розвинені країни виступають основними споживачами сировинних ресурсів, а країни, що розвиваються, — виробниками, що окреслюється рівнем їх економічного розвитку і розміщенням корисних копалин.

Рівень ресурсозабезпечення визначається потенціалом власної ресурсної бази країни та іншими факторами, наприклад, політичними і військово-стратегічними міркуваннями, міжнародним поділом праці та ін. Проте приклад Японії, Італії та ряду інших країн показує, що наявність чи відсутність власних сировинних ресурсів в умовах сучасного світового господарства не є вирішальним чинником у розвитку країни. Часто саме у країнах із багатою ресурсною базою має місце ресурсна марнотратність. До того ж на багатих ресурсами країнах часто низький коефіцієнт використання вторинних ресурсів.

Проблеми дефіциту природних енергетичних людських ресурсів слід вирішувати через використання їх взаємозв'язку, що буде компенсувати дефіцит природних ресурсів та створювати оптимальне використання людського.

Безумовно, в умовах науково-технічного прогресу очевидним є посилення взаємодії і взаємозалежності матеріального виробництва і природи. Подальший розвиток продуктивних сил неминуче пов'язаний з включенням у господарський обіг дедалі більшої кількості природних ресурсів і збільшення навантаження на навколишнє середовище. Теоретичний підхід свідчить, що використання природних багатств повністю залежить від рівня розвитку продуктивних сил країни і, навпаки, наявність відповідних природних умов і ресурсів істотно впливає на розвиток продуктивних сил, прискорюючи або сповільнюючи їх динаміку, однак практичний досвід свідчить про залежність цього процесу від конкурентної боротьби ТНК[3].

Науково-технічний прогрес і раціональне використання землі та її надр знаходяться у прямому зв'язку: чим вищий рівень технічного оснащення сільського господарства, мінерального і паливно-енергетичного, комплексів, тим повніша віддача кожного гектара ріллі, вище коефіцієнт залучення у виробництві вже відпрацьованих запасів корисних копалин, повніша віддача капітальних вкладень у природоємні галузі народного господарства, ефективніша виробнича діяльність щодо охорони ґрунтового покриття Землі.

Прогрес розвитку національних економік є результатом розвитку нових знань. Знання завжди були умовою розвитку виробництва. Однак до початку ХХІ століття людство нагромадило їх у такій кількості, що вони дали новий якісний стан — знання стали самостійним фактором виробництва, таким як земля, капітал і робоча сила та отримали "категорію" — технології [23]. Інтеллект став реальним капіталом, активом, проте з'явилися і постійно загострюються питання власності цього фактору, його регулювання.

Отже, інформацію та знання можна визначити як новий виробничий фактор у процесі формування інформаційного постіндустріального суспільства. Це робить національну економіку якісно іншою порівняно з усім попереднім розвитком людства, тому що колись, незалежно від типу суспільно-економічної формації, економіка функціонувала на основі однієї і тієї ж групи факторів [4].

У сучасних прогресивних економіках знання стали не тільки самостійним фактором виробництва, а й провідним у всій системі факторів. Це пов'язано з тим, що саме знання у вигляді інформації як систематизованих даних змінюють вигляд сучасного світу. В економічній науці вважалося, що в аграрному суспільстві земля була відносно дефіцитним [15], а робоча сила — достатнім фактором. У новій економіці багатство визначає володіння гуманним капіталом, хоч капітал, вкладений у матеріальні ресурси, не зникає. Як промислові суспільства не могли цілком відмовитися від фактора землі, так і в новій економіці необхідними є матеріальні ресурси (так званий речовий капітал), хоч

їхнє відносне значення спадає. Це виявляється в тому, що вартість тієї чи іншої компанії усе менше визначається "відчутними" цінностями — будинками, машинами, технікою і т.д. Дедалі частіше її ціну формують "невловимі" ресурси — ідеї, кваліфікація персоналу, стратегічні сполучення ключових процесів з обробки інформації. Особливо характерно це для великих компаній, що працюють на інформаційному ринку — вони постійно б'ють рекорди з капіталізації. Так, вартість компанії Yahoo виросла за останні два роки з \$400 млн до \$5 млрд. Це насправді є ринковою оцінкою виняткового обсягу знань, накопичених компанією, які мають віртуальний характер і стають основою великих доходів [4].

Якщо ХХ століття було епохою галузей, котрі базувалися на використанні природних ресурсів і ефективних технологій, то у ХХІ пануватимуть "штучні інтелектуальні галузі", економіка інтелектуальних активів, головним чинником розвитку яких є не виробництво та впровадження, а наявність ідеї, проекту, програми. Для України необхідне не тільки утвердження галузей глобальної економіки як домінуючих сегментів національного розвитку, а й визначення оптимальної довгострокової стратегії економічного розвитку держави.

Сучасний інноваційний розвиток свідчить про прискорення змін у промисловості — технології, структурі, масштабах, територіальному розміщенні й організації виробництва, а також у співробітництві країн світу, загальною формою якого стає міжнародний трансфер технологій. Виникають умови створення єдиного світового ринку науково-технічних знань і новітніх технологій (завдяки Інтернету) як нового економічного ресурсу.

Слід зазначити, що в цих умовах відбулась принципова переоцінка ролі "людського чинника".

Швидкі процеси "інтелектуалізації" спонукають економіку до переходу на новий технологічний уклад [28], що означає технологічне оновлення економіки, процесу виробництва, його прискорення, ефективність, а головне — мінімальне використання наявних сировинних ресурсів. В Україні на 2010 рік 5-й (фармацевтична, автомобільна, хімічна, інструментальна промисловість) та 6-й технологічні уклади — (біотехнології, зокрема, клітинна біологія; аерокосмічна промисловість; нанотехнології; нові матеріали; оптоелектроніка; системи штучного інтелекту; мікроелектроніка; фотоніка; мікросистемна механіка; інформаційні супермагістралі; програмне забезпечення і засоби імітації; молекулярна електроніка; системи управління персоналом).

Отже, очевидно, що пріоритети, які фактично сформувалися в Україні в останні десятиліття, не відповідають тим, що поширені у світі. Реальна стратегія економічного прориву України може базуватися на прискореному розвитку тих вітчизняних виробництв, які довели конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринках. Збільшення податкових надходжень від таких підприємств дозволить сформувати фінансово-бюджетну основу державної підтримки наукомістких виробництв 5-го та 6-го технологічних укладів.

В Україні панують негативні тенденції, що визначають недолік не лише інтелектуальних, а і сировинних ресурсів. Активні дії в аспекті розширення видобутку нафти, газу, золота і т.п. не можуть бути проведені на належному рівні або отримані відповідні результати по причині відсутності моделей розвитку і підтримки сировинних ресурсів [4].

Природно-ресурсний потенціал України визначає одну з особливостей економічного потенціалу країни та складається з усіх видів природних ресурсів, що є на території країни: мінерально-сировинні, земельно-ґрунтові, агрокліматичні, водні, гідроенергетичні, біологічні (в т.ч. лісові), природно-рекреаційні. За сумарними запасами деяких з них Україна посідає одне з провідних місць в Європі (наприклад, мінеральних, ґрунтових, рекреаційних). Натомість відчувається загальний дефіцит водних, гідроенергетичних, лісових ресурсів. Потенціал мінерально-сировинних ресурсів формують промислові запаси паливно-енергетичних ресурсів, металічних, нерудної сировини для чорної металургії, гірничо-хімічної сировини, будівельних матеріалів.

Сукупна продуктивність мінерально-сировинного потенціалу України, розрахована В.П. Руденком, оцінюється в 17,3 млрд дол. США. Переважну частину цієї вартості складає природно-ресурсний потенціал паливно-енерге-

тичних ресурсів (71,9%), частка металічної сировини становить 16,6%, будматеріалів — 6,9%, нерудної сировини для металургійної промисловості — 2,3%, гірничо-хімічної сировини — 2,2% [25].

Геополітичне положення України та її високий земельно-ресурсний потенціал зумовлюють провідну роль земельного фонду як одного з важливих ресурсів держави, що виступає первинним фактором виробництва і своєрідним фундаментом економічного розвитку [27]. Проте вищезазначена констатація та подальші пропозиції щодо покращення використання земельних ресурсів або інших природно-географічних є процесом абсолютно відносним. Пояснити це можна відсутністю чіткої оцінки природних ресурсів, його інституційного забезпечення, а саме: контролю, управління. Наявний природно-ресурсний потенціал потребує необхідного відтворення та використання. Вичерпальний характер економічної політики є не раціональним і зміна його можлива при розвитку науково-технічного потенціалу, але за умови проведення значних структурних змін в процесі справедливої оцінки землі та визначення органів, що будуть здійснювати такі функції. Необхідним є забезпечення прозорого доступу до інформації щодо балансу використання землі, проведення геологорозвідувальних робіт, створення умов рівноправного доступу до важливих природних ресурсів.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

Необхідність переходу до якісно нового рівня ресурсоспоживання виступає об'єктивною і незаперечною умовою підвищення ефективності суспільного виробництва. Особливо це стосується збереження природних (земельних, енергетичних) ресурсів, що визначається рядом причин.

По-перше, більшість видів природних ресурсів є невідтворюваними, а динаміка їх споживання в останні десятиріччя свідчить про прискорення вичерпання розвіданих запасів цих ресурсів. Водночас ускладнюються умови видобутку первинних енергетичних ресурсів: збільшуються глибини видобутку, здійснюється перехід до промислової розробки бідніших родовищ, що веде до підвищення вартості ресурсів на світовому ринку.

По-друге, частка енергетичних витрат у загальній собівартості промислової продукції надзвичайно велика, тому економія їх значною мірою впливає на підвищення ефективності виробництва.

По-третє, слід відзначити обтяжливу залежність національної економіки від зовнішніх джерел енергопостачання, яка залишається високою. Це одна з причин утворення дефіциту платіжного балансу, що веде до зростання зовнішньої заборгованості.

По-четверте, введення в господарський обіг паливно-енергетичних ресурсів призводить до погіршення екологічної ситуації, яка в сучасних умовах вкрай складна і вимагає негайного здійснення радикальних заходів.

По-п'яте, без досягнення якісно нового рівня ресурсоспоживання вихід вітчизняної економіки з кризи і її інтеграція в європейську і світову економічні системи неможливі. Марнотратство паливно-енергетичних ресурсів у процесі виробництва продукції робить її неконкурентоспроможною.

Вихід на якісно новий рівень ресурсоспоживання можливий лише за умови здійснення ресурсозбереження шляхом ефективного використання ринкових важелів та державного регулювання ресурсозбереження.

Таким чином, об'єктивно необхідним і нагальним стає вирішення проблеми посилення ресурсозбереження в українській економіці, яка характеризується особливо високою ресурсоемісністю. Ця проблема дуже складна, оскільки має комплексно вирішуватися на всіх рівнях господарювання.

Література:

1. Даміров Я. ТНК як фактор виключення національних господарств до світової економіки/ Я. Даміров // Економіка України — 2009. — № 5. — С. 64—74.
2. Ефременко Д. Влияние крупного бизнеса на теорию и практику глобальной экологической политики/ Д. Ефременко // Мировая экономика и международные отношения. — 2008. — № 11. — С. 61—68.
3. Бутнік-Сіверський О.Б. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект // Інтелектуальний капітал. — 2002. — № 1. — С. 16—27.

4. Рябець Н. Роль ТНК країн, що розвиваються, в умовах посилення диспропорцій економічного розвитку країн/ Н.М.Рябець// Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. — 2010. — № 2. — С. 39—45.

5. Фомішин С. Економічна диференціація країн, що розвиваються, у світовому господарстві/ С.В. Фомішин// Держава та регіони. — 2010. — № 2. — С. 205—208.

6. Армстронг М. Стратегическое управление человеческими ресурсами/ Н.В. Гринберг (пер.с англ.). — М.: ИНФРА-М, 2002. — 327 с.

7. Белл Деніел. Прихід постіндустріального суспільства // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. — К., 1996. — С. 194—251.

8. Вацеба В.Я. Основи екології та економіка природокористування: Конспект лекцій. — Чернівці: ЧНУ, 2001. — 36 с.

9. Грицьку В.С. Економіка природокористування: конспект лекцій. Вип. 1. — Чернівці: Рута, 2004. — 32 с.

10. Гукасян Г.М. Экономическая теория: проблемы "новой экономики". — Изд. 2-е. — СПб.: Питер, 2003. — 192 с.: ил.

11. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества. Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире: Научное издание. — М.: Academia; Наука, 1998. — 640 с.

12. Иноземцев В.Л. Пределы "догоняющего" развития. — М.: ЗАО Изд-во "Экономика", 2000. — 295 с.

13. Иванов М. І. Ресурси підприємства: забезпечення і збереження / М. І. Иванов, О. В. Бреславцева. — Д.: ІЕП НАН України, 1999. — 355 с.

14. Карамбович І. ТНК у системі світового господарства/ І.М. Карамбович// Міжнародна економіка та менеджмент. — 2008. — № 4. — С. 28—30.

15. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства: пер. з англ. — К.: "Ваклер", 2007. — 304 с.

16. Кібіч І.В. Менеджмент організації природоохоронної діяльності: навч. посібник. — Чернівці: Рута, 2002.

17. Кметик Х. Значення основних принцип міжнародного права у регламентації діяльності транснаціональних корпорацій/ Х. Кметик // Зовнішня торгівля право та економіка. — 2009. — № 1. — С. 83—87.

18. Коновалова Н.И. Производственно-территориальная типизация хозяйств районных аграрно-территориальных систем: учебное пособие. — Черновцы: ЧГУ, 1987. — 88 с.

19. Левитт Т. Маркетинговая миопия. / В кн.: Классика маркетинга: сборник работ, оказавших наибольшее влияние на маркетинг: пер. с англ / Сост. Б. М. Энис, К. Т. Кокс, М. П. Моква; Пер. Т. Виноградова, Д. Раевская, Л. Царук, А. Чех; Под ред. Ю. Н. Каптуревского. — СПб.: Питер, 2001. — С. 11—34. — (Маркетинг для профессионалов).

20. Новицький В.Є. Економічні ресурси цивілізаційного розвитку: навч. посіб. — К.: НАУ, 2004. — 268 с.

21. Офіційний сайт Державного комітету статистики України: ukrstat.gov.ua

22. Офіційний сайт Державного агентства земельних ресурсів України: http://dkzr.gov.ua

23. Руденко В.П., Ігнатенко Н.Г. Природно-ресурсний потенціал Середнього Придністров'я: учеб. пособ. — Черновцы: ЧГУ, 1980. — 89 с.

24. Руденко В.П., Швиденко А.Й., Євдокименко В.К. Екологічні основи оптимізації природокористування. — К., 1999. — 200 с.

25. Сухоруков А. І. Управління матеріальними ресурсами/ А. І. Сухоруков. — К.: ІММВ, 2000 — 65 с.

26. Чайковська В. П. Ресурсозабезпечення в сучасних умовах господарювання/ В.П. Чайковська // Збірник наукових праць Європейського Університету Актуальні проблеми економіки: теорія та практика. — 2007. — № 2. — С. 136—144.

27. Чухно А.А. Інформаційна постіндустріальна економіка: теорія і практика. — К.: Логос, 2003. — 631 с.

28. Чухно А.А., Юхименко П.І., Леоненко П.М. Інституційно-інформаційна економіка: підручник. — К.: Знання, 2010. — С. 687.

29. Швиденко А.Й., Данілова О.М., Кібіч І.В. Концепції сучасного природокористування. — Чернівці: Рута, 1999. — 84 с.

Стаття надійшла до редакції 17.06.2011 р.